

प्रतिभेदात् उरःकंठशिरःस्थानभेदात् ॥ २५ ॥ भूमेः भूम्याघ्राणरूपया अद्भ्य इति रसनेन वाहिनावहनशीलेन वायुना चकारेण आकाशेन श्रोत्ररूपेण शब्दगुणवेत्तिव्यपि द्रष्टव्यं ॥ २६ ॥ अत्र गंधाधिकरणे गंधे वाधिकरणस्य तन्मात्रत्वात् विस्तरेण अभिहितान् द्रव्यैः गुणान् भेदान् ॥ २७ ॥ इष्टः कस्तूरिकादौ अनिष्टः शवादौ मधुरो मधुपुष्पादौ कटुः मरीच्यादौ निर्हारी सर्वगंधाभिभावको हिग्वादौ संहतश्चित्रगंधोऽने कद्रव्यकल्कगतः स्निग्धः सद्यस्तप्तघृतादौ रूक्षः सर्षपतैलादौ विशदः शाल्यन्नादौ ॥ २८ ॥ पार्थिवः पृथिव्याश्रितो मुख्यगुणः ज्योतिः पृथिव्यादिरूपं वायुना त्वग्निद्रियेण ॥ २९ ॥ गुणाः अप्रधानभूताः एवं जलादावप्येकैको मुख्यः इतरेऽप्रधाना इति द्रष्टव्यं ॥ ३० ॥ कषायः विभीतकफलादौ ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ कृष्णः काचकज्जलादेः नीलारुणः मयूरपिच्छादेः कठिनादयः स्पर्शभेदा अपि चक्षु

उदानादुच्छ्वसिति च प्रतिभेदाच्च भाषते ॥ इत्येते वायवः पंचचेष्टयंती हृदे हिनं ॥ २५ ॥ भूमेर्गंधगुणान्वेत्तिरसंचाद्भ्यः शरीरवान् ॥ ज्योतिषा च क्षुषारूपं स्पर्शं वेत्ति च वाहिना ॥ २६ ॥ गंधः स्पर्शो रसो रूपं शब्दश्चात्र गुणाः स्मृताः ॥ तस्य गंधस्य वक्ष्यामि विस्तराभिहितान् गुणान् ॥ २७ ॥ इष्टश्चानिष्टगंधश्च मधुरः कटुरेव च ॥ निर्हारी संहतः स्निग्धो रूक्षो विशद एव च ॥ २८ ॥ एवं नवविधो ज्ञेयः पार्थिवो गंधविस्तरः ॥ ज्योतिः पश्यति च क्षुभ्यां स्पर्शं वेत्ति च वायुना ॥ २९ ॥ शब्दः स्पर्शश्च रूपं चरसश्चापि गुणाः स्मृताः ॥ रसज्ञानं तु वक्ष्यामि तन्मे निगदतः शृणु ॥ ३० ॥ रसो बहुविधः प्रोक्तः ऋषिभिः प्रथितात्मभिः ॥ मधुरो लवणस्तिक्तः कषायो म्लः कटुस्तथा ॥ ३१ ॥ एष षड्विधविस्तारो रसो वारिमयः स्मृतः ॥ शब्दः स्पर्शश्च रूपं च त्रिगुणं ज्योतिरुच्यते ॥ ३२ ॥ ज्योतिः पश्यति रूपाणि रूपं च बहुधा स्मृतं ॥ ह्रस्वो दीर्घस्तथा स्थूलश्चतुरस्रो णुवत्तवान् ॥ ३३ ॥ शुक्लः कृष्णस्तथारक्तः पीतो नीलारुणस्तथा ॥ कठिनश्चिक्कणः श्लक्ष्णः पिच्छिलो मृदुदारुणः ॥ ३४ ॥ एवं षोडशविस्तारो ज्योतीरूपगुणः स्मृतः ॥ शब्दस्पर्शौ च विज्ञेयौ द्विगुणो वायुरित्युत ॥ ३५ ॥ वायव्यस्तु गुणः स्पर्शः स्पर्शश्च बहुधा स्मृतः ॥ उष्णः शीतः सुखो दुःखः स्निग्धो विशद एव च ॥ ३६ ॥ तथा खरो मृदू रूक्षो लघुर्गुरुतरोपि च ॥ एवं द्वादशधा स्पर्शो वायव्यगुण उच्यते ॥ ३७ ॥ तत्रैकगुणमाकाशं शब्द इत्येव तस्मृतं ॥ तस्य शब्दस्य वक्ष्यामि विस्तरं विविधात्मकं ॥ ३८ ॥ षड्जक्रपभगांधारौ मध्यमो धैवतस्तथा ॥ पंचमश्चापि विज्ञेयस्तथा चापि निषादवान् ॥ ३९ ॥ एष सप्तविधः प्रोक्तो गुण आकाशसंभवः ॥ ऐश्वर्येण तु सर्वत्र स्थितोऽपि पटहादिषु ॥ ४० ॥ षापि निर्णेतुं शक्या इति रूपमध्ये पठिताः तथा हिलोष्ठपाषाणसंघट्टे तन्नाशानाशाभ्यां बालस्तयोर्मृदुत्वकठिनत्वे निश्चिनोति एवमन्यत्रापि ज्ञेयं ॥ ३४ ॥ ज्योतिरात्मको रूपगुणः द्वौ गुणौ यस्मिन्निति द्विगुणः ॥ ३५ ॥ उष्णशीतोऽतपतुहिनयोः सुखदुःखेते एव कालभेदेन स्निग्धः पुत्रादेः विशदः उत्तमवस्त्रादेः ॥ ३६ ॥ खरमृदू पाषाणतूलादेः रूक्षः कंठकादेः लघुत्वगुरुत्वे तर्कमते पतनानुमेये अपि पौराणिकमते त्वग्नाद्ये एव तथा हि तमस्य पिपरीक्षकाः पाणिना उत्तोल्यैव पलिकसपादपलिकयोरायतानायतयोरपि प्रमाणं निश्चिन्वन्ति गुरुतर इति तत्प्रत्ययेन गुरुरपि आक्षिप्यते तेन द्वादशविधः एवमेकादशविध इत्यपि पठन्ति ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ऐश्वर्येण व्यापकत्वेन स्थितोऽपि पटहादिषु अभिव्यज्यते इति शेषः ॥ ४० ॥